

УДК 338.439.5:339.56:633.1

О. В. Масляніцина

аспірант

Державний агроекологічний університет

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ЗЕРНА ТА ЇХ ВПЛИВ НА ВІТЧИЗНЯНИЙ РИНОК

Висвітлений і проаналізований сучасний стан та тенденції розвитку світового ринку зерна та його вплив на вітчизняний ринок. Визначені напрями поліпшення ефективності функціонування ринку зерна в Україні та можливість нарощування експорту продукції зернової галузі.

Постановка проблеми

Україна, маючи унікальні можливості для розвитку зернової галузі, навіть при слабо механізованому і технологічно відсталому сільському господарстві в цілому, повинна найшвидше та найповніше скористатися природними ресурсами, щоб зайняти провідне місце на світовому ринку зерна. Саме від рівня експортного потенціалу країни значною мірою залежить її місце в системі світового господарства, вплив на загальносвітові процеси, що визначає не лише економічну, а й політичну вагомість країни, авторитет і місце держави в міжнародних відносинах [3]. Тому нині для аграрного сектора України надзвичайно важливе освоєння зовнішніх ринків збуту, розширення експортної орієнтації виробництва, що має стати важливим чинником економічного зростання галузі.

Дослідженням особливостей розвитку ринку зерна та проблем раціоналізації експортно-імпоротної діяльності в зернопродуктовому підкомплексі України присвячені роботи багатьох вітчизняних вчених [1–7]. Ринок зерна висвітлюється здебільшого з позицій обсягів його виробництва та збуту, формування попиту і пропозиції, ціноутворення на зерновому ринку, експорту та імпорту його продукції, державного регулювання [1]. Таку спрямованість мають публікації М. Кучера [6], В. Бойка [1], Т. Гайдука [2], В. Губенко [3], О. Захарчука [4, 5], М. Лобаса [7]. Автори аналізують переважно динаміку валових зборів зерна, посівні площі зернових культур, урожайність, рівень собівартості та динаміку цін на зерно, рух обсягів зернових (надходження і використання); розглядаються фактори впливу на стан ефективності зернового господарства в Україні та виявлення напрямів його покращення [2, 4, 5, 6, 7]. На наш погляд, потребують поглибленого вивчення дослідження кон'юнктури світового ринку зерна та її вплив на вітчизняний ринок.

Завдання досліджень:

1. Проаналізувати сучасний стан світового забезпечення зерном.
2. Дослідити тенденції і структурні зрушення у виробництві зерна у світі і в Україні.

3. Виявити напрями поліпшення ефективності функціонування ринку зерна в Україні та можливість нарощування експорту продукції зернової галузі відповідно до порівняльних переваг країни.

Об'єктом дослідження є світовий ринок, а саме ринок країн СНД, країн європейського, американського та азіатського регіонів.

У процесі дослідження використовувались такі методи: *економіко-статистичний*, зокрема його прийоми – групування, порівняння, середніх і відносних величин та ін. Широке застосування *монографічного методу* разом з *методом індукції* дало змогу узагальнити вітчизняний та зарубіжний досвід функціонування основних елементів ринку зерна, а також визначити тенденції цього процесу. Концептуальне осмислення системного функціонування світового ринку зерна здійснювалося із застосуванням *абстрактно-логічного методу* економічних досліджень. Одержати достатньою мірою науково обґрунтовані висновки допомогло застосування *історичного і логічного методів пізнання* [8, 9].

Інформаційною базою проведення дослідження були офіційні статистичні матеріали, нормативно-довідкова література, наукові публікації, інформація із *всесвітньої комп'ютерної мережі "Internet"*.

Результати досліджень

У світі чітко визначились традиційні зони вирощування основних зернових культур, які вирощують практично на кожному континенті і в кожній країні. Їм належить найвагоміша частка у структурі посівів багатьох держав, і, в першу чергу, Європи і Азії.

У числі найбільших виробників зерна: у Північній Америці – США і Канада; у Південній Америці – Бразилія, Аргентина; в Азії – Китай, Індія, Таїланд; у Європі – Франція, Німеччина, Великобританія, Угорщина; в країнах СНД – Україна, Росія, Казахстан; в Африці – Нігерія, Єгипет та Ефіопія. В Європі та США переважають посіви озимої пшениці. У Канаді, Австралії, країнах Азії, скандинавських та латиноамериканських країнах вирощують в основному яру пшеницю [7].

Пшениця є найвагомішою складовою світового ринку зерна.

Як свідчать дані табл. 1 [10] у світі відбувається зниження площ збирання пшениці. Порівняно з 2000 роком площі збирання зменшилися на 4 млн.га. Але слід зазначити, що при такому зниженні у світі стабільно зростає її середня урожайність, яка у 2002 році досягла 26,9 ц/га, або порівняно з початком періоду була вищою на 2,1 ц/га. Це пояснюється впровадженням нових високоврожайних сортів, зниженням витрат при збиранні, використанням добрив, захисту від злакових бур'янів, хвороб і шкідників, а також підвищенням загальної культури вирощування зернових. Зростання урожайності сприяло значному збільшенню виробництва пшениці від 556,4 млн.тонн у 2000 році до 582,7 млн.тонн у 2002 році.

Таблиця 1. Світове виробництво пшениці [10]

Країна, угруповання країн	Площа збирання, тис.га			Урожайність, ц/га			Виробництво, млн.тонн		
	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.
Росія	2611	2320	2380	10,3	14,8	19,7	27,000	34,450	46,900
Узбекистан	1300	1200	1200	27,7	28,3	30,0	3,600	3,400	3,600
Киргизстан	500	480	500	24,0	26,0	26,0	1,200	1,250	1,300
Туркменистан	500	700	700	24,0	17,1	17,3	1,200	1,200	1,200
Таджикистан	340	290	290	11,4	7,9	10,3	0,389	0,230	0,300
Аргентина	6408	6800	6792	25,3	22,8	24,2	16,230	15,500	16,100
Австралія	13002	12500	12502	18,3	19,2	19,6	23,766	24,000	23,896
Канада	10962	11000	11142	24,4	19,4	22,5	26,804	21,300	25,030
США	21505	19845	21500	28,2	27,0	26,6	60,746	53,266	59,320
ЄС	17795	16526	16020	58,9	55,5	58,0	104,884	91,773	93,111
Країни світу	219600	219000	215620	24,8	26,6	26,9	556,4	583,7	582,7

Сприятливі опади взимку та восени 2002 р. значно покращили перспективи врожаю пшениці на півночі Центральної Азії (в Узбекистані, Туркменистані, Таджикистані, Киргизстані). У 2002 році виробництво пшениці склало 3,6 млн.тонн в Узбекистані (3,4 млн.тонн у 2001 р.), 1,3 млн.тонн (1,25 млн.тонн у 2001 р.) – в Киргизстані, 1,2 млн.тонн в Туркменистані, 0,3 млн.тонн в Таджикистані. Пшениця займає біля 90 % загальних посівів зерна на півночі Центральної Азії. З кожним роком розвиток зернових покращується в центральній частині Узбекистану, де вирощують 70 % пшениці країни. Покращились також умови росту зернових і в Таджикистані, де постійна засуха негативно впливала на виробництво пшениці у 2001 році.

Валові збори у 2002 році найбільшими були в країнах ЄС – 93,1 млн. тонн. Друге місце посіли США – 53,3 млн. тонн, Канада – 25,03 млн. тонн, Австралія – 23,9 млн. тонн.

За останні десятиріччя (90-ті роки) значно зросли світові обсяги торгівлі пшениці, які у 2001 році досягли 103,4 млн. тонн. Слід зазначити, що перехідні запаси пшениці на наступний рік поступово зростали, і у 2001 році досягли 164,6 млн. тонн, або співвідношення між запасами і споживанням становило 27,9 %. На думку економістів, таке зростання свідчить про відносне зниження попиту на пшеницю на світовому ринку. З точки зору забезпечення продовольчої безпеки це є позитивним явищем. Так, якщо у 1971 році на кожну людину в світі перехідні запаси пшениці становили 21,8 кг, або могли забезпечити потреби на 40–50 днів, то у 2001 році дані показники зросли відповідно до 27,5 кг і 60–70 днів [6].

Питома вага України у світовому виробництві зерна досить суттєва. Валовий збір пшениці в Україні у 2001–2002 роках був у межах 20–21 млн. тонн і становив 3,5 % щодо світового виробництва [5].

Таблиця 2. Валовий збір зерна в Україні і його структура [5]

Культури	2000 р.			2001 р.			2002 р.		
	Зібрана площа, тис.га	Урожайність, ц/га	Валовий збір, тис.т	Зібрана площа, тис.га	Урожайність, ц/га	Валовий збір, тис.т	Зібрана площа, тис.га	Урожайність, ц/га	Валовий збір, тис.т
Зернові разом,	12586,8	19,4	24459,0	14654,5	27,1	39706	14350	27,1	38863
У тому числі:									
Продовольча група	6720,2	18,1	12161,7	8608,4	27,8	23894	7682	28,8	22138
пшениця	5161,5	19,8	10197,0	6882,4	31,0	21348,5	6500	31,0	20150
жито	638,1	15,2	968,3	879,2	20,7	1822,5	740	20,3	1502
просо	366,5	11,6	426,1	251,3	10,6	266,5	110	10,0	110
гречка	528,9	9,1	480,6	576,7	6,7	387,6	315	8,0	252
рис	25,2	35,6	89,7	18,8	36,6	68,9	18,5	35,0	64,8
Кормове зерно	5866,6	16,7	12297,3	6046,1	26,2	15812	6668	25,1	16725
ячмінь	3689,1	18,6	6871,9	3920,8	26,0	10185,7	4583	24,8	11366
овес	481,0	18,3	881,4	558,9	20,0	1115,7	535	20,0	1070
кукурудза	1278,8	30,1	3848,1	1022,8	32,4	3640,7	1100	30,0	3300
зернобобові	417,7	16,7	695,9	543,6	16,0	869,9	450	22,0	990

У таблиці 2 наведені обсяги валового збору зернових культур за 2000–2002 роки. З даних таблиці видно, що основою зернового господарства в Україні залишається пшениця, на яку припадає найбільша частка у загальному валовому зборі. Так, у 2002 році вона склала 20150 тис. т, що на 9953 тис. т менше щодо 2000 року. Основною причиною зменшення валового збору зернових у 2002 році було зменшення зібраної площі на 304,5 тис. га при врожайності 27,1 ц/га щодо 2001 року.

У загальному балансі міжнародної торгівлі зерно є товаром, який за питомою вагою у загальному обсязі перевезень займає третє місце після вугілля та нафти, а у вартісному виразі воно посідає перше місце.

Основними експортерами зерна є США, Франція, Канада, Австралія, Аргентина, Великобританія, сумарний експорт яких становить 83,9 % усього зерна пшениці, яке надходить на світовий ринок.

Найбільшими “гравцями” на світовому ринку пшениці у 2001 році були країни ЄС – 38,8 млн. тонн, США – 29 і Канада – 17,3 млн. тонн. При цьому всі країни збільшили експорт пшениці: Австралія – на 6,8 млн. тонн, або більш як на 73 %, Канада – на 5,5 млн. тонн, або на 46,2 %, США – на 8,8 млн. тонн, або на 44 %, ЄС – на 32,5 млн. тонн, або більш, ніж у 6 разів, Аргентина – на 9,8 млн. тонн або більш ніж у 12 разів [6].

Україна вже стала серйозним експортером продовольчого і фуражного зерна на світовому ринку. Про це свідчить той факт, що з урожаю 2001 року експортовано 9 млн. тонн зерна, тобто понад п'яту частку вирощеного (одержано 39,7 млн. тонн зерна у вазі після доробки) [1]. У цьому обсязі

переважають пшениця (61 %) та ячмінь (31 %). Загальна вартість зерна становила 780 млн. дол. США, або близько 4 млрд. грн. у національній валюті. Основні країни-експортери: Іспанія (931,3 тис. тонн), Корея (406,7), Марокко (302,1), Ізраїль (299,8), Італія (265,1), Алжир (146,8), Білорусь (81,8), Португалія (59,1), Єгипет (54) та інші країни (305,9). Отже, досить було виростити в Україні “середній” щодо потенційних можливостей врожай, і світовий ринок уже відчув присутність “нової” держави на ринку зерна [1].

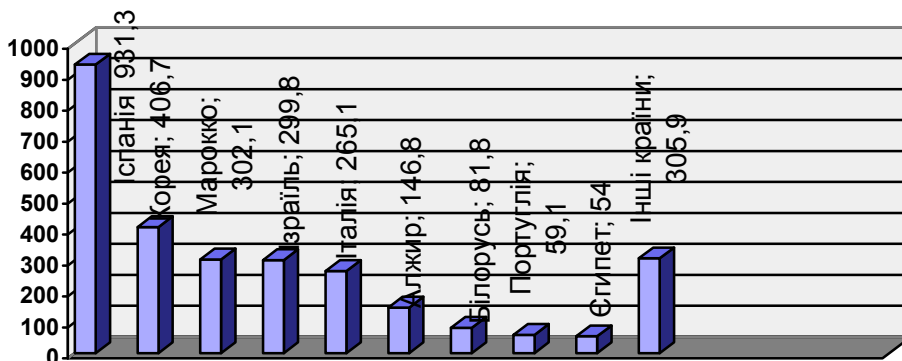

Рис. 1. Експорт пшениці з України за 2001 рік по країнах світу, тис. тонн [1]

Імпортують зерно країни СНД, Великобританія, Франція, Німеччина, Бельгія, Нідерланди, Швейцарія, Італія, Данія, Норвегія, Австрія, Швеція, Бразилія і деякі африканські країни.

Найбільш залежними від імпорту пшениці є країни північної Африки, такі як Алжир, Марокко та Єгипет, а також країни Азії (Іран, Йорданія, Пакистан, Корея та ін.). Саме вони є найбільш перспективними ринками збуту для вітчизняної пшениці.

Нині Україна має сприятливі умови для нарощування експорту зерна. Найважливіший чинник – висока конкурентоспроможність українського зерна: його низька собівартість та висока якість. За висновками експертів Міністерства сільського господарства США, низькі ціни роблять пшеницю з Причорноморського регіону дуже конкурентоспроможною. І дійсно, в нашому сільському господарстві, де практично використовуються залишкові матеріально-технічні ресурси і низькооплачувана робоча сила, на врожай працюють не інвестиційні чинники, а природна родючість ґрунту і кліматичні умови. Тому за показниками витрат (навіть при нинішньому рівні врожайності) зерно України все ще залишається конкурентоспроможним як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку, навіть без експортних субсидій. В основній своїй масі воно не поступається і за якістю.

Втішає і те, що відбулося істотне нарощування потужностей щодо транзиту та зберігання зерна в морських портах України. Протягом 2002 року потенціал портів щодо експорту зерна збільшився порівняно з 2001

роком на 71 %. Так, потужність Іллічівського порту зростає до 5,2 млн. тонн, Одеського портового елеватора – до 2,6 млн. тонн. Це свідчить про реальне покращення інфраструктури на внутрішньому ринку – важливого чинника для України як традиційного експортера продукції зернової галузі [10].

Явище кон'юнктурних коливань на ринку зерна властиве багатьом країнам. Світова практика нагромадила достатній досвід регулювання ринкових цін на зерно та захисту інтересів як фермерів, так і покупців зерна. У США, Канаді, Франції, ряді країн Східної Європи законодавчо запроваджено надійний механізм стримування стихійності ринкової кон'юнктури та своєрідне страхування виробників зерна від ризику несення збитків від його продажу [2].

З метою удосконалення економічних відносин на вітчизняному ринку зерна, збільшення його виробництва і товарних ресурсів Указом президента України від 29 червня 2000 року були визначені заходи щодо впровадження механізму заставних закупівель зерна за заставними цінами. Однак заходи, які передбачалося здійснити шляхом впровадження механізму заставних закупівель зерна, фактично не були задіяні, хоча малось на увазі, що вони виконуватимуть функцію нижньої межі гарантованої оплати продукції виробникам у випадку пониження ціни реалізації на внутрішньому ринку. Йшлося і про інтервенційні закупівлі зерна з боку держави, передбачені відповідним законом [2].

У переважній більшості країн роль держави зводиться до активного впливу на формування доходів фермерів через встановлення гарантованих заставних і граничних цін, а також квот і державних субсидій. Саме цей досвід потрібно впроваджувати в першу чергу.

Для посилення ролі ефективності державної політики регулювання зернового ринку, в необхідності якого переконує не тільки зарубіжний, а й власний досвід, в Україні має бути створене Агентство з питань розвитку зернового ринку. За функціями воно може бути подібним до Агенції сільськогосподарського ринку в Польщі чи державного міжпрофесійного управління зернових культур «ОНІК» у Франції. Обидві структури працюють під контролем міністерств сільського господарства, визначають позиції державного втручання в зерновий ринок та організують реалізацію зерна після схвалення цін урядовими структурами.

Ще одним з прикладів для України може бути Канадський пшеничний комітет, який не має аналогів у світовій практиці ринків зернової продукції. Головне завдання останнього – бути лідером маркетингу зерна фермерів Прерії. Комітет реалізує продукцію і послуги високої якості для максимізації прибутку західних виробників зерна, працює з метою встановлення шляхом державного регулювання на ринку зерна найвигідніших для фермерів цін на зернову продукцію та забезпечення конкурентоспроможності канадської продовольчої пшениці та ячменю. Саме такі функції можна покласти на Агентство з розвитку зернового ринку.

Висновки

1. Дослідження показали, що Україна вже стала серйозним експортером продовольчого і фуражного зерна на світовому ринку. Про це свідчить той факт, що з урожаю 2001 року експортовано 9 млн. тонн зерна, тобто понад п'яту частину вирощеного (одержано 39,7 млн. тонн зерна у вазі після доробки). Але для того, щоб закріпитися та зайняти належне місце на світовому ринку зерна як експортера, Україна повинна вступити до СОТ. Це дасть можливість наростити експортні можливості зернової галузі та мати стабільні ринки збуту зерна на зовнішньому ринку*.

2. Вважаємо за необхідне рекомендувати товаровиробникам повноцінно реалізовувати потенціал регіонів з одночасним врахуванням специфіки та спеціалізації. Для забезпечення високої конкурентоспроможності вітчизняного зерна на внутрішньому та зовнішньому ринках необхідно застосовувати нові, цінні у продовольчому і кормовому відношенні, сорти та впроваджувати середньо- і низьковитратні енергозберігаючі технології вирощування зернових культур, які дають можливість одержувати відносно високі врожаї зерна належної якості за низької його собівартості.

3. Необхідно орієнтувати товаровиробників на вирощування висококонкурентних зернових культур, проводити політику протекціонізму щодо створення надійної фінансової і податкової систем та щорічного одержання продукції найвищої якості. Потрібно спрямувати зусилля на розсортування зернових культур нового урожаю для формування конкурентоспроможних товарних партій і на щорічний приріст експорту зерна, надавати перевагу розвитку малого та середнього бізнесу.

4. Необхідно запровадити механізм створення сприятливих умов для ведення сільського господарства на ринкових засадах (заставна закупівля, формування системи страхування ризиків, налагодження державної системи моніторингу ринків, створення умов для здорової конкуренції серед операторів ринку зерна).

Перспективами подальших досліджень є знаходження нових резервів збільшення кількості продукції зернопродуктового підкомплексу з урахуванням сучасних тенденцій розвитку сільського господарства в умовах глобалізації проблем голоду та бідності.

Література

1. *Бойко В. І.* Проблеми хлібного поля: аналітичний огляд // Економіка АПК. – 2002. № 12. – С. 25–28.
2. *Гайдук Т. Г.* Про регулювання ринку зерна в Україні // Економіка АПК. – 2002. – № 10. – С. 123–127.
3. *Губенко В. І.* Реалізація експортного потенціалу АПК України в умовах глобалізації світової економіки // Економіка АПК. – 2003. – № 10. – С. 124–129.
4. *Захарчук О. В.* Ринок зерна: проблеми та сподівання – Економіка АПК. – 2003. – № 3. – С. 116–121.

* За прогнозами аналітиків АПК-Інформ, у 2005 р. Україна буде експортувати 9,5–10 млн. тонн зернових (при валовому зборі 38,7 млн. тонн) [10].

5. Захарчук О. В. Експортувати збіжжя треба від імені товаровиробника // Зерно і хліб. – 2003. – № 3. – С. 18–19.
6. Кучер М. І. Пшениця: виробництво, експорт, імпорт // Економіка АПК. – 2002. – № 9. – С. 27–31.
7. Лобас М. Т. Розвиток зернового господарства України. – К.: НВАТ “Агроінком”, 1997. – 447 с.
8. Мармоза А. Т. Практикум з теорії статистики. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2002. – 344 с.
9. Попович И. В. Методика экономических исследований в сельском хозяйстве: Учеб. Пособие для студентов с.-х. вузов по экон. спец. – 4-е изд., перераб. – М.: Экономика, 1982. – 216 с.
10. Матеріали Інтернет сайтів: www.proagro.com.ua, www.apk-inform.com.